

STARE/NOVE PERIFERIJE EVROPE

Alpar Lošonc¹

Univerzitet u Novom Sadu

Fakultet tehničkih nauka

SAŽETAK

U članku se kontrastira normativnost Evrope sa problematikom centar/periferija. Tvrdi se da je normativnost Evrope izazvana pomenutom problematikom. Shodno tome, u prvom delu se razmatraju elementi normativnosti u Evropi i pokušava se promisliti kategorija utkane normativnosti. U drugom delu se tretiraju teorije o odnosima između centra i periferije, te naglašava se relevantnost teorija koje artikulišu strukturalne asimetrije. U trećem delu se logikom komparativne metode stavljaju u odnos postignuća Srednje i Istočne Evrope i Latinske Amerike, i tematizuje se analitička relevantnost pomenute komparacije s obzirom na tri izabrane istorijske sekvence. U poslednjem delu se rezimira izvedena argumentacija s obzirom na sadašnju krizu i pokazuje da se reperiferijalizacija krize može razumeti kao sklop između strukturalnih i sistematskih tendencija.

KLJUČNE REČI: kriza, normativnost, periferija/centar, političko-ekonomske determinacije, reperiferijalizacija, strukturalna asimetrija, svetski sistem

NEIZVJESNA NORMATIVNOST EVROPE

Nedvosmisleno je da se sazdanost Evropske unije mora posmatrati u svetlu njenih normativnih potencijala. Njeni dokumenti jasno pokazuju normativno usmerenje koje se može legitimisati, dakako, na osnovu tradicije moderne političke filozofije. Podrediti relevantne momente zajedničkog života zahtevu opštosti, sapostojanje privatne i javne autonomije, „opšti zakon slobode” (Kant), to jesu načela oko kojih su se trudili mnogi evropski mislioci. Shodno tome, valja govoriti o „normativnoj snazi Evrope” (Manners 2002); istovremeno treba primetiti da se u odgovarajućim refleksijama isti normativni potencijal tretira u smislu *nadređenosti*

u odnosu na dinamiku komercijalnih interesa. Upravo je to i pokazano i u nedavnoj raspravi između Jirgena Habermasa, koji je jedan od najznačajnijih predstavnika normativnog samorazumevanja Evrope, sa Volfgangom Štrekom (Wolfgang Streeck), socijaldemokratski nastrojenom teoretičaru koji je obnovio stare građanske anticipacije duge krize kapitalizma sa negativnim ishodima (Streeck 2014). Neprisilno kolektivno sporazumevanje ovde treba da se spoji sa ispunjavanjem normativnih očekivanja u pogledu toga da imperativi kapitalnog oplođavanja *ne* upravljaju procesima izgrađivanja kolektivne volje u političkoj zajednici.

No, kako to mnogobrojne kritičke studije pokazuju, upravo je ova pomenuta nadređenost dovedena u pitanje i to na različite načine. Tako se tematizuju problemi integracije EU posredstvom prava koja je, doduše, omogućila proširivanje kompetencija EU u vertikalnim strukturama, ali je istovremeno umanjila mogućnosti u pogledu ostvarivanja šansi za socijalnu artikulaciju evropskih interesa (Scharpf 2009), ili se tretira monetarni sistem evra sa odgovarajućim problematičnim aspektima sve do poklika da Evropu valja spasiti od evra (Hall 2012, Feldstein 2011, Scharpf 2012); jedva treba govoriti da su se ovi glasovi pojačali za vreme još uvek postojeće krize.

Ne može se ignorisati neizbežno pitanje konfrontacije evropske normativnosti spram kapitalističkih imperativa svetske ekonomije. A „snaga evropskog normativizma” se postavlja u svetlu kriterijuma univerzalnosti za koju su se zalagali mnogi filozofi i teoretičari na tlu Evrope. Zapravo, valja odmeravati Evropu i kao „istorijski pokretno mesto” (Balibar 2003, 127), kao presecanje dinamike istorije i politike, najzad kao mesto gde se ukrštavaju različite forme civilnosti, dijalektike solidarnosti i konflikata, te oblici kretanja stanovništva. Utoliko, pitanje periferije ni u kom slučaju *nije samo empirijsko pitanje*, nego i pitanje društvene filozofije koja zadire u problematiku državne pluralnosti, relacije između državnog i međudržavnog, odnosa između globalnog i univerzalnog, i najzad potencijala izgradnje normativnih struktura u okruženju u kojem vladaju imperativi kapitala.

Pogledajmo sada upravo iz naznačene perspektive neke tendencije koje se javljaju na površini u poslednjim dekadama! Tako je 2006. EU stavila u pogon svoju strategiju *Globalna Evropa* u cilju da se poboljšavaju parametri konkurentnosti u „globalnom konkurentskom okruženju” (u pogledu fetišiziranja pojma globalne kompeticije, Hartmann 2014): Evropska komisija je projektovala intenciju da se korekcija konkurentskih momenata, odnosno učinaka na planu kompeticije povezuje sa širokim programom razvoja. Najzad, sve to se može posmatrati kao deo kontinuiteta pozicioniranja EU u sklopovima svetskog sistema, kako to svedoči i sadašnje pregovaranje sa SAD (TTIP) u pogledu konceptualizacije cirkulacije i koordina-

cije ekonomskih interesa. Ali, kako je pokazano, i to u snažnoj kritičkoj perspektivi, *Globalna Evropa* je i sama bila ukotvljena u procese neoliberalnog restrukturiranja Evrope, te je pokazivala stanovite nedostatke u pogledu realizacije *razvojnih* programa (šire o tome Bieler 2013). Jedva da treba dokazivati da je posredi ipak izraz jednog strukturalnog problema, naime, sinteza normativnih projekcija kondenzovanih u pojmu „Evrope” i pozicioniranja EU u svetskom kontekstu. Dakako, poluge neoliberalizma sa svim odgovarajućim problemima su integrisane u institucionalne matrice EU; literatura koja se bavi sa antinomijama koegzistencije neoliberalizma i normativnog samorazumevanja Evrope je veoma obilna (npr. Stockhammer 2012).

Ovde se samo usredsređujemo na naznaku da neoliberalizam, makako se tumači, implicira eskalaciju različitih modusa nejednakosti. Samim tim nije teško pronaći objašnjenje za činjenicu da je nejednakost *in*, odnosno, za činjenicu da se široko raspravlja o tome u koliko meri generiranje nejednakosti na postojećem nivou podriva neophodnu socijalnu koheziju, podrazumevajući i koheziju u EU. Isto tako, nije teško prepoznati da neoliberalizam proizvodi i reprodukuje prostorno-strukturalne razlike; raširene studije o prostornim razlikama na različitim skalama u Evropi pomno pokazuju kauzalne veze između raširenosti neoliberalizma i prostornih diferencijacija (želeli bismo već ovde da primetimo da se nejednakost u prostornom smislu uvek prezentuje na određenoj skali, to jeste upozorenje da se o nejednakosti govori diferencirano).

Ukoliko izveštavamo o reprodukciji prostornih razlika, to jeste činjenica koja zadire u *normativne učinke EU*. Naime, od samih početaka stvaranja EU znalo se o tome da je sama Evropa izbrazdana razlikama koje zadiru u istoriju, i shodno tome su projektovani i odgovarajući programi; dakle, jasno je izražena namera da se iste prostorne razlike koriguju posredstvom različitih regionalnih, strukturalnih fondova. Ni govora o tome da se intencija transformacija postojeće konfiguracije razlika nije našla na listi najbitnijih prioriteta EU: naprotiv, treba da se govori o strateškom interesu koji je eksplicitno istaknut. Dakle, ako se govori o kategorijalnom paru centra i periferije u današnjoj Evropi izvesno je da nas to prinuđuje na razmišljanje o oblicima neuspeha, naročito u pogledu integracije Srednje i Istočne Evrope (Holman 2004; King 2007).

Spoj između neoliberalizovanog kapitalizma i normativnosti u EU treba problematizovati upravo na osi različitosti/jednakosti: jer dinamika kapitalizma *strukturalno* zavisi od reprodukcije određenih razlika. Njegov ritam pokrenut kreativnom destrukcijom neprestano se hrani novim i novim oblicima razlike/različitosti. Prema tome, čitava problematika centra i periferije se mora promisliti povodom ophođenja spram odnosa između dijalektike istovetnosti i različitosti. *EU i valja tretirati na istorijskoj sceni*

kao supranacionalnu integraciju i kao tržišno-organizacijsku koordinaciju koja nudi određene institucionalne okvire u pogledu upravljanja odnosa između različitosti i istovetnosti/jednakosti. To jeste strukturalni problem sa kojim se suočava bilo kakvo promišljanje evropske integracije, nadalje, to jest problem koji se prelama preko odnosa struktura/akteri.

Dakako, parafrizirajući Rolsa (Rawls), uvek se može argumentovati da postoje razlike koje se mogu legitimisati s obzirom na određena normativna načela: to bismo naravno mogli izvesti sa upućivanjem na princip pravednosti koji zadire, ali u osnovne strukture društva. Ali, diskurzivna konstrukcija o „periferiji” ide s one strane pomenute mogućnosti i implicira takva značenja koja izazivaju refleksiju o osnovnim poteškoćama „evropskog projekta” posredstvom institucionalnih matrica EU. Drugačije rečeno, postoji neizbežnost da se normativnost Evrope sučeljava sa geopolitičkim i geoekonomskim determinacijama. Jer, ne smemo zaboraviti da je EU i naslednik raznovrsnosti i protivrečnosti evropskog nasleđa; neoliberalno proizvođenje razlika se nakalemljuje na istorijski fakat da EU nasleđuje kolonijalne aspekte Zapadne Evrope bivajući postkolonijalnim entitetom. Pogledaju li se savremena migracijska kretanja, ona se bez sumnje moraju situirati u postkolonijalni kontekst. Prema tome, ne može se prenebregnuti naznaka da se određeni tokovi integracije mogu razumevati samo na osnovu promišljanja upravo tog nasleđa: naročito su određene kritičke orijentacije naglašavale ovaj momenat.

Shodno tome, govori se o tome da su se zapadnoevropske zemlje u novom veku suočavale sa problemom veličine države²; nijedna zapadnoevropska zemlja, čak i u trenucima vrhunca, nije uspevala da prevazilazi ne samo veličinu Indije i Kine, nego i njihov geopolitički ekvivalent ekonomske moći (Hobson 2004; Böröcz 2015³). Prema tome, organski deo evropskog nasleđa je iskustvo zaostajanja u odnosu na kompeticiju resursa, ali i kolonizacija kao *praksa kompenzacije* istog zaostajanja. I sama Evropa se borila protiv njene periferizacije/provincijalizacije (slično glasi i naslov mnogo puta pomenute knjige, Chakraborty 2007), ali je istovremeno prinuđivala druge zemlje da se provincijalizuju.

2 Ovde ne ulazimo u pitanje u kojoj meri veličina države utiče na razmah kompeticije na svetskom planu, pretpostavljamo da postoji određeni uticaj; naročito određene neo-veberijanske orijentacije insistiraju na ovom momentu.

3 Berec (Böröcz), koji reflektira iz preinačene perspektive svetskog sistema, tvrdi da postoji srozavanje „ekonomske težine” Evrope koja je inače bila najveća 1971. (oko 20% svetskog GDP, danas je to za dva odsto manje), i da se to naročito izražava u periodima između pridruživanja novih članica, a to podrazumeva da se priključivanje novih članica mora posmatrati i u tom ključu, naime, kao kompenzacija pada ekonomske težine Evrope posredstvom proširivanja veličine. (Böröcz 2011)

Kritičke ocene koje je još davno Hanah Arent (Hannah Arendt⁴) izrazila povodom evropskog odnosa spram kolonijalizacije, odnosno prakse povodom nastupanja Evrope kao civilizatorske sile, u smislu toga da teritorijalna ekspanzija prospektivno može imati regresivno-retroaktivna dejstva po evropsku koheziju, zaista se moraju iznova odmeravati. Njena prospekција se pokazala kao upozoravajuća briga sa prepoznatom sadržinom.

EU jeste i izvesna vrsta *geo-ugovornog poretka*, no, u prostoru između normativnih načela i istorijsko-kontingentnih aspekata bića EU izbijaju određene protivrečnosti. Kao što se i iz ovog kratkog opisa jasno vidi, i sama Evropa kao oposebljeni geografsko-politički entitet tek u XVIII veku se okreće oko proizvođenja različitih razlika. Jer je i Evropa bila pogodena razlikama nametnutim spolja, kao što je i ona proizvodila razlike zarad toga da obezbeđuje svoju strukturalnu moć na svetskoj sceni, dakle, i ona je proizvodila razlike *i spolja i iznutra*. Istorija Evropa jeste proizvođenje razlika. Nju ne možemo promisliti bez tematizacije različitih režima razlike. Ukoliko se želi doseći nivo univerzalizma neminovno je uzimati u obzir ove razlike.

Najzad, može se spekulirati u smislu toga da je Kantov pojam „federacije naroda” normativno načelo za EU, jer Kantova refleksija, njegova politika čovečanstva je nedvosmisleno putokaz za evropsko samorazumevanje: republikanizam nemačkog mislioca koji artikuliše spoljašnja i unutrašnja određenja republike, te cilja na opšte važenje svojih principa jeste od izuzetnog značaja. *Sa Evropom se uvek misle i šanse za univerzalizam*: ali, nije li upravo istorija Evrope upozorenje da se *kritički* misli o ostvarenjima univerzalizma a u ime Evrope? Ne prinuđuje li nas to na kritičko preispitivanje i na nužno diferenciranje pojma univerzalizma? Nismo li prinuđeni da mislimo o „univerzalnom univerzalizmu”?

U svakom slučaju, obnavljanje odnosa između centra i periferije navodi na razmišljanje o *deficitima* dosada pređenog puta na evropskim stazama. *Neizvesnost, nesigurnost evropske normativnosti proizlazi iz toga*. Može se reći da već samo pominjanje centra/periferije priziva upravo tu nesigurnost. Osim toga, problematika periferije/centra izaziva političko-ekonomska razmatranja, i zapravo multidimenzionalne relacije u sklopovima krivudavih staza između politike i ekonomije.

Albert Hiršman se duhovito poigrao sa različitim mogućnostima povodom odnosa politike i ekonomije a u kontekstu „tranzicije” (1998). Njegov opis višestruko pogađa i našu temu. Dakle, može se računati u najmanju ruku na tri mogućnosti:

- a) sve dobre stvari se dešavaju istovremeno; politički i ekonomski progres su u harmoniji;

4 Misli se na njenu poznatu knjigu *Koreni totalitarizma*, naročito na odgovarajuće poglavlje koje se bavi situacijom posle I svetskog rata.

- b) sve ima svoje troškove, nikada se sve dobre stvari ne dešavaju istovremeno; ekonomski progres nužno proizvodi političku regresiju, ili obrnuto;
- c) *per aspera ad astra*: postoje vremenske neusklađenosti između ekonomskog i političkog progressa, ali se teleološki može anticipirati konvergencija.

No, pitanje periferije nameće i još žešće pitanje, naime, kada se sve loše stvari dešavaju istovremeno.

KRATKI DISKURS O CENTRU I PERIFERIJJI

Diskurs o centru i periferiji bio je snažno prisutan već posle II svetskog rata. Dakako, diskurs o periferiji nikada nije neutralan. Tako, diskurzivno dvojstvo između „centra” i „periferije” izaziva ne-neutralna značenja u pogledu konfiguracije moći. Kritički diskursi su oduvek tako i tematizovali „periferiju”; tako npr. u sklopovima diskursa razvoja (Sachs 1999). Odnos između centra i periferije se može posmatrati u najmanju ruku dvojako.

Po *jednoj* orijentaciji, periferne pozicije se javljaju kontingentno kao plod „grešaka”, „iskliznuća”, ali uvek postoje imanentni mehanizmi koji mogu da koriguju nastalu asimetriju između centra i periferije.

Po *drugoj* orijentaciji, odnos centar/periferija odražava strukturalne tendencije; temporalno gledano, iste tendencije se ponavljaju i reinoviraju se u različitim oblicima u okviru datog sistema.

Ovde ćemo navesti primere samo za drugu orijentaciju, samim tim što smatramo da se odnos centra i periferije mora promatrati upravo kroz prizmu strukturalne analize. Naime, postoje različite teorijski etablirane orijentacije koje izveštavaju o *strukturnim asimetrijama*, odnosno o hijerarhijskim dispozitivima koji obeležavaju svetsku dinamiku. Naravno, mi ne smatramo našim zadatkom da klasifikujemo ove teorije, ili da ih navodimo u celosti, to bi razjedinilo naš rad. Zadovoljićemo se navođenjem dva teorijska obrasca i zarad toga da pročistimo put koji vodi do artikulacije pojma centra i periferije.

Prva orijentacija se vezuje za sintagmu svetskog sistema, naročito za teoretičara koji se smatra rodonačelnikom, naime Volerstinom (Wallerstein 2004): ni u kom slučaju se ne radi o izbledejoj orijentaciji, naprotiv, reč je o virulentnom pravcu koji zaokupira veliki broj teoretičara a koji aplikuju nastalu paradigmu čak i na najsavremenije prilike. Relevantno je za našu temu da se, ukrštanjem opšte teorije moderniteta sa globalnom teorijom u odnosu na svet, Volerstin nadovezuje na teoretičare nerazvijenosti (Frank 1969 & Bidet 2008, 151), naglašavajući i krucijalni značaj kolonijalizma. Sistemski princip se proteže na svet, odnosno kapitalistički svet se javlja kao sistem sa uređenim delovima gde se kao ishod očituje asimetrija sa trojnom podelom: centar/poluperiferija/periferija. Tako se

predmet analize od početka izlaže hijerarhijskim podelama: naročito se poentira na tome da je posredi pluralitet državnih struktura a koji podrazumeva pomaljanje centra i periferije. No, naglasak je i na tome da se različite zemlje upisuju/integrišu u svetski sistem posredstvom transnacionalne mreže tržišnih odnosa, drugačije rečeno, u pogledu pozicioniranja od ključnog značaja je zauzeto mesto u pomenutoj mreži. Periferna pozicija uvek podrazumeva transfer viška od periferije ka centru: tako Volverstin razvija suptilnu naraciju koja je otvorena i prema iskustvenim podacima, sa kojima se dotična teorija obilato koristi.

Kao što se vidi, ovde se od početka situira centralnost i periferijalnost, odnosno „istorijske specifičnosti” u okvirima svetskog sistema, dakle, u sklopovima jednog hijerarhijskog obrasca. Države centra svoje privilegizovane pozicije dopunjuju različitim mehanizmima. Dakle, teorija svetskog sistema je sposobna da ponudi teorijsku artikulaciju pojma „centra” i „periferije”; nije slučajno da je teorija svetskog sistema primenjena u različitim vidovima, tako i u odnosu na Istočnu i Srednju Evropu. No, makar da zabeležimo da postoje i raširene kritike u odnosu na dotičnu teoriju (Anievas 2015; ten Brink 2014): radi se o teoriji koja nosi na sebi žig evrocentričnosti, jer su osnovne karike povezane sa evropskim akterima, tačnije rečeno, evropski akteri imaju moć stvaranja sistema, a neevropski subjekti su predodređeni da prihvate poziciju pasivnih aktera. To u najmanju ruku ne odgovara ni nama poznatim istorijskim naracijama koje govore o *decentralizovanoj* političkoj i ekonomskoj poziciji Evrope u istorijskim tokovima. Najzad, pitanje je da li teorija svetskog sistema odgovara zadatku a koji nam se javlja u obliku refleksivnog posredovanja politike i ekonomije, tako i nacionalnog i međunarodnog; čini se da teorija svetskog sistema ovde nailazi na određene granice. No, valja priznati da, uprkos prigovorima (koje nismo ni iscrpeli), dotična teorija je strateški stavila problematiku periferije u prvi plan i izoštrila je pitanje „strukture i sistema”, naime, „između kapitalističke društvene strukture, onakve kakva se ostvaruje na razini jedne države pod pokroviteljstvom državne superstrukture” i „svetskog kapitalističkog sistema” (Bidet 2007, 155, 270).

Kao druga orijentacija se može navoditi teorija *kombinovanog i nejednakog razvoja* (Hobson 2004; Bruff 2010⁵). Ovde se čak govori o strukturalnom zakonu sa odgovarajućim posledicama. Postoje neki teoretičari koji ovaj obrazac čak podižu na transistorijski nivo prejudicirajući da se radi o momentu koji ima opšte-civilizacijsko obeležje (Rosenberg 2007, 2008). No, afirmisanje ovakvih nadistorijskih obrazaca ne može izdržati analitičku proveru i mogu se spram njih izneti veoma ozbiljne logičke i empirijske primedbe (Rioux 2014). Prema tome, prihvatljivo je tek ukoliko se

5 Da budemo nešto precizniji: isprva je teorija naglašavala aspekte nejednakog razvoja a tek posle je došlo do afirmisanja „kombinovanog razvoja”.

dotični zakon primenjuje, ali s obzirom na *istoričnost*, dakle, kao objašnjenje za određene tendencije u modernitetu. Ako se i može uslovno govoriti o elementima teorije kombinovanog i nejednakog razvoja u odnosu na premodernitet, tada se to može uraditi tek s obzirom na sasvim drugačiji konceptualni vokabular (Smith 2004). Interakcije između država u modernitetu javljaju se na kvalitativno drugom nivou u odnosu na premoderne periode; može se tvrditi da se sada menja „smisao promene kao takve” (Bruff 2010; Ashman 2009). Inače, iskonski, teorija se vezuje za Lava Trockog koji je postavio sledeće pitanje: kako je moguće da je revolucija 1917. izbila u zaostaloj zemlji koja je bila takoreći imuna na institucionalnu dinamiku razvijenijih zemalja (čak se pretpostavljalo da u izvesnim slučajevima zaostalost može da predstavlja prednost u smislu toga da zaostala zemlja apsorbira učinke zemlje-pionira; Gerschrenkron 1962⁶)? Teorijska prednost dotičnog nastupa je upravo u tome da je uputila posredstvom uvažavanja interakcija i različitosti na holističke-svetske okvire kao osnovnu jedinicu analize; time je uputila i na konstitutivne aspekte periferije. Primetimo da ova logika vrši dekonstrukciju teleološke filozofije istorije koja posmatra dinamiku istorije na osnovu prejudiciranih faza; naime, pošto dotična teorija pretpostavlja konstitutivnu interakciju između različitih sekvenci mogući su i *kontingentni rezultati* koji se ne mogu unapred predeterminisati. Tako se pronalaze različite međufaze u istorijskoj dinamici koje omogućavaju kompleksno situiranje perifernih i poluperifernih zemalja u sklopove svetske ekonomije. Naime, dobija se skup analitičkih sredstava da se opisuju različite forme periferijalnosti u okvirima svetske dinamike.

U ovim kontroverzijama se uvek kriju teorijske dileme. Naime, diskusije ni u kom slučaju nisu završene: valja li u objašnjenjima stavljati težišnu tačku na unutardržavne strukturalne odnose i tek na osnovu različitih posredovanja stići do svetskog nivoa (Milios & Sotiropoulos 2009), ili unapred prihvatiti holistički svetski okvir kao određujući sa odgovarajućim strukturalnim konfiguracijama (Smith 2012)? Da li govoriti o transnacionalnoj transformaciji evropskog prostora (van Apeldoorn 2008), što nacionalne kapitalizme takoreći funkcionalizuje u sklopovima svetskog sistema, ili naglašavati još uvek konstitutivni nivo nacionalnog da bi se razumevala strukturalna pozicija periferije? (Bruff 2010) Postoje i neke orijentacije koje naglašavaju iskonsku heterogenost strukture kapitalizma i priklanjaju se obrascu metodološkog nacionalizma promatrajući divergirajuće nacio-

6 Ipak, u malom broju slučajeva se to desilo. Moglo bi se govoriti o primarnom i sekundarnom obliku nejednakog razvoja: nejednaki razvoj usled prodora kapitalizma u zemlju gde su kapitalistički odnosi tek u zavoju i nejednaki razvoj usled kompeticije između kapitalističkih zemalja. U prvom slučaju se govori o divergenciji, u drugom slučaju o cikličnim obrascima divergencije i konvergencije (Weeks 2001).

nalne okvire kao određujuće (Hartmann 2014). Naglašavaju se institucije kao nosioci heterogenosti: upozorava se da ne postoji nijedan modus kapitalizma koji bi mogao da bude optimalan, odnosno da ne postoji nijedan model koji bi mogao imati ulogu obrasca za ostale države, tako i za postsocijalističke zemlje (Kenworthy 2006). Problem je u tome da ovakav modus metodološkog nacionalizma prenebregava odista postojeće konvergentne trendove u kontekstu spoja državnih i međudržavnih okvira, zato mi ipak više uvažavamo *logiku strukturalne asimetrije*.

Prema tome, uprkos konfliktnim momentima i diskusijama o navedenim pitanjima neosporno je da se na osnovu *sinteze strukturalnog i sistematskog momenta* dobija *refleksivni* pojam periferije i *refleksivna* mogućnost da se progovori o reprodukciji razlika u Evropi. Ako se strukturalnom analizom upućuje na konfiguraciju moći, sa sistemskim principom se pokazuje na hijerarhiju u okviru svetskog sistema. Mi ovde možemo tek da rezimiramo na osnovu dosada iznetog materijala. Naime, perpetuiranje odnosa između centra i periferije *iziskuje ispreplitanje strukturalnih i sistematskih elemenata*, tretiranje nacionalnog i internacionalnog, opšteg i globalnog.

Evropska unija je institucionalizacija pokušaja preobraženja odnosa između centra i periferije: sa veoma neizvesnim ishodima. I teorijsko pitanje koje se ovde pojavljuje jeste kako se mogu uskladiti kriterijumi univerzalnosti sa kojima su se evropski mislioci kontinuirano bavili logikom interferencije između strukturalnih i sistemskih tendencija. Ni u kom slučaju to nije samo sukobljavanje potencijala normativnosti (koja je imanentna u promišljanju univerzalnosti) sa empirijskim faktima, nego antinomijsko suočavanje normativnosti u odnosu na mogućnost sopstvenog ostvarivanja u sklopovima određenih političko-ekonomskih determinacija. Mogli bismo to nazvati problematikom *utkane normativnosti*: EU kao određena institucionalna projekcija Evrope i jeste entitet koji se mora odmeravati s obzirom na *utkanu* normativnost, odnosno s obzirom na *susrete politike sa dinamikom povesti*. Tek hermeneutički krugovi između politike i povesnosti mogu uspostaviti tretiranje normativnosti, koji nije prazno-apstraktno načelo, nego princip koji nastaje iz određenih istorijskih tendencija.

KOMPARACIJA S LATINSKOM AMERIKOM?

Posle II svetskog rata dva termina su bila od krucijalnog značaja za promišljanje odnosa između jednakosti i nejednakosti u odnosu na strukturalne relacije u sklopovima svetskog sistema: rast i razvoj. Rast i razvoj su predstavljali zvezde vodilje, i *mutatis mutandis*, i danas reprezentuju putokaz za određene zemlje. Ali, oba termina su *ne-neutralnog* karaktera i involviraju mnoštvo antinomijskih značenja. Tako je razvoj ionako predstavljao prostornu zonu gde su se sukobljavali značenja razvijenosti i

nerazvijenosti (Sachs 1998). Nikada, dakle, ovi termini nisu bili očišćeni od konfliktnih značenja.

Povodom toga želimo da izdvojimo *tri istorijske sekvence*, s tim da će poslednja istorijska sekvenca da posluži retrospektivno izoštreno odluci na osnovu koje valja odvagati pravovaljanost komparacije između Latinske Amerike i odgovarajućih regiona u Evropi. Tako se u posleratnom periodu javljala tematika „periferije” u Latinskoj Americi, koja je bila tematizovana npr. od strane takvih intelektualaca kao što je Raul Prebiš (Raúl Prebisch), koji je kasnije bio i generalni sekretar UNCTAD-a. To jeste promišljanje mogućnosti upisivanja Latinske Amerike iz periferijalne pozicije u svetske tokove ali na osnovu *neortodoksnih* mera razvoja, naročito s obzirom na uobličavanje „državno posredovane razvojne politike” (Hirschman 1968, 5; Greskovits 1998, 26). Štaviše, isti principi su bili uvažavani kao zvanični, a to znači da su bili promovisani kao državni program.

Ovde se već pojavljuje mogućnost upoređivanja sa Srednjom i Istočnom Evropom. Primetimo da se radi o regionu koji je posle II svetskog rata po samorazumevanju socijalističkog karaktera. Najzad, valja uvažiti da se ideološka samorefleksija regiona i usredsređuje na orijentaciju prevazilaženja periferijalnog položaja; socijalizam se promoviše kao društveno-ekonomska formacija koja može omogućiti prevazilaženje periferijskog položaja. Drugim rečima rečeno, upravo se od socijalističke društvene formacije očekuje epohalna korekcija postojeće situacije. Na raspolaganju su nam određeni podaci koji mogu da pomognu u analitičkom osvetljavanju: mada želimo da upozorimo da ne smatramo da isti brojevi *ne* predstavljaju apsolutni orijentir, njih tretiramo tek kao *relativne* orijentire u pogledu osvetljavanja nama bitnih tendencija.

Dakle, moguće je da se GDP/per capita SAD prihvati kao referencijalna tačka za upoređivanje; radi se o često primenjenom metodu prihvatanja referencijalnosti (za podatke, Minqi Li 2013; Maddison 2010). Tako je prosečni indeks Istočne Evrope (u pomenutom smislu) pao sa 35 (1900) na 22 (1950), dakako zbog poznatih istorijskih događaja. No, u toku pedesetih i šezdesetih godina događa se relativna korekcija stanja. Tako je 1975. prosečni GDP/per capita bio 33% u odnosu na istu kategoriju u SAD. Naravno, posle 1975. dolazi do relativnog pada, tako da je 1989. pomenuti indeks iznosio 26, što je ipak predstavljalo bolju situaciju nego 1950. Zapravo, nedvojbeno se može reći da je u periodu 1950–1975. Istočna Evropa brže rasla nego svetski prosek (čak i u osamdesetim godinama, kada već postoji pad, Istočna Evropa ima 15% više nego svetski prosek).

Latinska Amerika je u periodu 1913–1940 imala isti nivo indeksa kao i Istočna Evropa. No, Latinska Amerika u epohi 1950–1980 ne uspeva da pravi prodor u pogledu korekcije relativne pozicije u svetskom sistemu. A u devetoj dekadi XX veka Latinska Amerika doživljava drastičan pad GDP-a,

dakle, beleži se pad sa nivoa od 121% svetskog proseka na nivo od 98%. I uprkos tome što je u dotičnoj dekadi i Istočna Evropa podložna srozavanju, ipak se njen pad mora razlikovati od regresije koja pogađa Latinsku Ameriku. Zapravo, tek implementacija neoliberalnih mera na početku devedesetih godina će dokrajčiti i baciti na pod ekonomije u istočnom delu Evrope (Kotz 1997).

Valja uvažavati činjenicu da tek tumačenjem drastičnog i dramatičnog posrnuća Latinske Amerike u osamdesetim godinama možemo razumeti određena upozorenja koja su izrečena u toku „tranzicije” u Istočnoj i Srednjoj Evropi. I time smo zapravo stupili u drugu fazu naše argumentacije. Mnogo puta isticana deklarativna naznaka je dobro opisala situaciju: *Istok postaje Jug* (Przeworski 1991, 191; Greskovits 1998, 6). Valja, naime, primećivati da su u toku devedesetih izrečena robusna upozorenja a potaknuta strahom od regresivnih kretanja u postsocijalističkim zemljama: korišćeni su različiti termini kao „autoritarni izazov”, „populistička opasnost” itd.

Kao što se dobro zna, „transformaciona recesija” je duboko pogodila postsocijalističke zemlje, ali je još uvek pitanje da li komparacija „dve periferije” na dotični način pogađa samu problematiku. Ako bismo se, makar na trenutak, vratili klasifikaciji Hiršmana, onda se može reći da je postojala pesimistička anticipacija u smislu toga da se sve loše stvari događaju istovremeno. *Ali, još uvek je pitanje da li je paralela sa Latinskom Amerikom nategnuta, odnosno da li nam nudi uopšte neku analitičku perspektivu u pogledu perpetuiranja pozicije, odnosno periferijskog zatočeništva (Balibar) poslesocijalističkih zemalja.* Jer, umesto nediferenciranog traženja komparacije sa Latinskom Amerikom valja barem uvideti da „zaostalost” istočno i evropskih zemalja u „kombinovanom i nejednakom razvoju” datira u predmodernim porecima. Zapravo, komparacija sa Latinskom Amerikom ima smisla jedino ako se situiranost Srednje i Istočne Evrope kao spleta lokacija u smislu „periferijske zatočenosti” posmatra u dugom roku. A pomenuta tvrdnja ima kritičku oštricu u smislu potiranja neoliberalnog mita da je periferijalnost dotičnih zemalja ništa drugo do ishod apriori loših putanja socijalizma (Kalb 2009).⁷ Na osnovu ovakvih mitova se grade i zamisli da je socijalizam predstavljao samo iskliznuće, a neophodno je vratiti se „normalnim”, presocijalističkim okvirima – ova retrospektivna normalizacija presocijalističkih konstelacija uvek je bila prožeta ideološkim projekcijama.

7 Berec (Böröcz) pokazuje na osnovu putanja Mađarske da je od 1870. samo u periodu real-socijalizma popravljena situacija za dotičnu zemlju. Na početku postsocijalističkog perioda došlo je do brutalnog pada ovde već pomenutog indeksa (GDP/per capita) sa 135 na 19 (dakle za 10% manje no 1950). Dakle, kako on zaključuje, ne može se govoriti o priključivanju Zapadnoj Evropi (2012), štaviše postoji putanja „većitog priključivanja”.

Osim toga, valja razmišljati o tome kakve strukturalne asimetrije su postojale i za vreme real-socijalizma: o tome svedoči teorija o „dvojnoj zavisnosti” (Matthias, Bruff & Christopher, 2014) koja, shodno našim terminima, ide logikom *sistemskih* principa. Dotična teorija tematizuje situaciju bivših socijalističkih zemalja u smislu toga da su one bile podređene u odnosu na sistem *eksternih determinacija*, tako su bile podređene a) imperijalnim interesima Sovjetskog Saveza, shodno činjenici da su dotične države i nastale kao trijumfalni pohod SSSR prema Zapadu u II svetskom ratu, dakle, radilo se o zavisnosti od jednog entiteta koji se može opisati kao carstvo, b) konfiguraciji interesa različitih subjekata i frakcija međunarodnog kapitala; poznati primer zaduživanja jeste samo simptom ove naddeterminisanosti. Ono što se tretira kao periferija, dakle i u sklopovima socijalizma, uslovljeno je čeličnim eksternim determinacijama i pokušava neuspešno da se istrgne iz heteronomnih zavisnosti. (Dakako, ako se uzima u obzir slučaj Jugoslavije određeni pomaci se moraju izvesti zbog daleko većeg manevarskog prostora; ali pitanje spoljne prinude kao sistemske naddeterminacije ni ovde se nikako ne može negirati). Spoljna zavisnost kao određujući horizont za postsocijalističke zemlje se iznova javlja kao konstitutivni momenat i u toku tranzicije.

Dakako, tranzicija je ideološki projektovana kao teleološki preobražaj, ali je takva artikulacija nosila u sebi klicu ništenja značaja multidimenzionalnih relacija između strukturalnosti i aktera. Sličnu tendenciju *depolitizacije* nosilo je i razmatranje koje je celokupnu dinamiku tranzicije pretočilo u splet racionalizovanih odnosa između troškova i koristi (Moravcsik & Vachudova 2003); naime, uvek postoji *politička ekonomija troškova*, odnosno valja repolitizovati čak i dinamiku troškova. Zapravo, dinamika tranzicije se i ne može razumeti bez reprodukcije strukturalnih/sistemskih odnosa između centra i periferije. Doduše, uvek je bilo razmišljanja u odnosu na uključivanje resursa „socijalističkog nasleđa” u odnosu na tranzicijske putanje (Swain 2011), ali prednjačilo je razmatranje koje je „resurse bivših sistema” podredilo *teleologizaciji* tranzicije. Vredniji su oni pokušaji koji su na osnovu kombinacije determinacije periferijskog položaja sa kontingentnim učincima u tranziciji promatrali dinamiku tranzicije, kao i stvaranje staro-novih periferija (Bohle 2003). Naravno, ni govora o tome da se povodom perpetuiranja periferijskog položaja valja govoriti o fatalizmu, to bi isto tako negiralo postojanje pomenute interferencije između politike i povesti. Tako, istraživanja govore o različitim pomeranjima unutar postsocijalističkih zemalja – ali to ne menja strukturalnu *logiku reperiferijalizacije*. *Određeni uslovi se neprestano vraćaju unutar strukture, to je ono što bismo mogli nazvati hipotezom periferijalizacije i reperiferijalizacije.*

Isto tako se ne mogu prenebregavati ni ta istraživanja s obzirom na pomaljanje periferijskog položaja postsocijalističkih zemalja koja govore

o tome da se u dotičnim zemljama: a) neoliberalni reformeri oslanjaju na spoljne subjekte, dodatno generirajući oblike zavisnosti, b) postsocijalističkim zemljama su bili nametnuti intenzivni oblici neoliberalnog radikalizma, zapravo markantniji modusi istih mera no u slučaju Zapadne Evrope (za dokaze sa podacima Bohle & Husz 2005; istraživači koji prate argumentaciju Karla Polanjija, iznetu u njegovoj knjizi *Velika transformacija*, obično smatraju da se radi o oslabljenom otporu društva, što uslovljava nesmetaniji prodor neoliberalizma u nezaštićene pore društva). *Ako je ova argumentacija tačna onda se mora tvrditi da je radikalna neoliberalizovana tranzicija značajna determinanta u pogledu reperiferijalizacije postsocijalističkih zemalja. Modus postojanja neoliberalizma u Istočnoj i Srednjoj Evropi je po sebi već bio izraz reperiferijalizacije.*

Treća istorijska sekvenca se javlja posle 2008, prema tome, posle izbijanja krize koja još uvek traje. Valja primetiti da su se ionako ponovo rasplamsale rasprave u vezi diverziteta kapitalizma u smislu različitosti odgovora na krizu (Bruff & Horn 2012). Krize su uvek procesi restrukturiranja i repolarizacije; no, još uvek se vode rasprave u vezi toga kakva je priroda postojeće krize naročito u smislu njene temporalnosti (Antonio Gramši je nekada znao da govori o organskoj krizi u smislu toga da se radi u krizi dugog trajanja). U najmanju ruku je jasno da se danas ne radi o pukoj ekonomskoj konjunkturi, nego o „velikoj krizi” koja pogađa stubove sistema sa neizvesnim ishodom. Tako se javljaju i istorijsko-filozofske ocene u pogledu prolongiranja krize bez mogućnosti razrešenja (Streeck 2014), što bi pretpostavljalo da se radi o kriznim ispoljavanjima implozivnog tipa; naime, radi se o modusu krize koji se rasprostire u vremenu. No, nama je važnije da je nužno obnovljena diskusija i o periferijalizaciji, tako i o modusima spoljne zavisnosti u sklopovima sistemskih determinacija.

Kriza predstavlja interpretativni čvor i zbog toga što je dekonstruisala naivno ubeđenje o tome da su evropske staze i na periferiji postavljene na taj način da se može realno očekivati rast i razvoj bez ikakvih lomova. Grčka, Portugalija i Španija su odista mogle misliti da imaju izvesnu vrstu garantovanog priključka; dotične zemlje su imale mnogo veći rast no zemlje Zapadne Evrope. Drugačije rečeno, postojao je relativan rast ovog modusa „periferije” Evrope, što je omogućilo smanjivanje razvojne provalije (Milios & Sotiropoulos 2010). Ali, kriza je poremetila anticipacije, kao i uvek na periferiji. A idemo li dalje sa prepoznavanjem situacije sa periferijom valja dodati da su 2008. postsocijalističke zemlje posebno prepoznate kao žarište krize. Tako možemo prepoznati orijentaciju koja se povodi za tim da sagledava reperiferijalizaciju u kriznoj perspektivi (Becker 2010; Becker et al. 2010), ili posmatra periferijalizaciju u perspektivi kompetitivnih strategija države (Drahokoupil 2008). I tako se govori npr. o periferijskoj finansijalizaciji, o diferencijaciji same periferije, odnosno u smislu

negiranja uniformnosti periferije. Primećuje se da se i u ovim razmatranjima pojavljuje kao značajan argument moguća paralela sa Latinskom Amerikom (Becker ibid.); tako se raspravljaju analogni kanali finansijalizacije u Latinskoj Americi i Srednjoj i Istočnoj Evropi.

Zaključimo. Postoje analogije između Latinske Amerike i Srednje i Istočne Evrope u pogledu njihovih periferijskih staza. Ali, kao što se to dobro zna, analogije predstavljaju samo mogućnost i elemente za objašnjenje koje tek sledi. Pokličići tipa „Istok postaje Jug” à la Przeworski (Przeworski) mogu da nam pomognu u pogledu opisivanja strahova u devedesetim godinama, ali malo toga nude u pogledu promišljanja perpetuiranja periferijske pozicije postsocijalističkih zemalja. *Tek uvažavanje strukturalnih i sistemskih elemenata u izvedenom smislu, tek uvažavanje dugih istorijskih tokova koji se ponekad prelamaju preko kraćih istorijskih ciklusa objašnjava 'ukotvljenost' postsocijalističkih zemalja u stazu, to jest reprodukciju periferijskih putanja.*

NORMATIVNOST EVROPE, KRIZA I PERIFERIJALNOST

Kriza koja je pogodila (i) periferne zemlje nije slučajna nego strukturalna pojava, zato i izaziva strahove i strepnju, čak i među onima koji ni u kom slučaju ne prezentuju radikalno raspoloženje. Tako predskazivanja o stagnaciji stižu od teoretičara koji su inače reprezentanti „glavne struje”; da ne govorimo o istraživačima koji se isto tako ne mogu ubrojati u tabor radikalno nastrojenih teoretičara, ali smatraju da je sadašnja kriza zapravo izraz *odgođene* ranije krize. (Koo 2011) Svaka kriza ima svoje sinhrone i dijahrone elemente. I nije li i imigrantska kriza, koja postaje za mnoge prevashodni problem Evrope, zapravo *refleks 'organske krize'*, *naime, odraz krize centra i periferije*? Naime, krize „spoljašnjih” i unutrašnjih periferija Evrope? Nije li tako da imigrantska kriza prinuđuje na promišljanje evropskog identitetskog obrasca? Ne radi li se o opštoj krizi upravljanja različitostima sa čime je EU od početka pokušavala da izađe na kraj? Nije li ova strahovita nesigurnost, tako i konfuzija Evropljana i nesigurnost u pogledu relacija između globalnog i univerzalnog zapravo samo deo „opšte krize”?

I ako je tačno ono što smo naveli, onda možemo da kažemo da je kriza (kao i ranije neoliberalizacija) doprinela *reperiferizaciji periferije*. Osim toga, ne treba zaboraviti da sadašnja kriza, barem od 2010, posebno pogađa Evropu: to što se govori da je od izuzetnog značaja zašto je evro toliko krhkog karaktera, i zašto je toliko neimun u odnosu na krizne događaje, nije nikakvo uskostručno monetarno pitanje, nego zadire u same osnove projekta Evrope posredstvom EU.

Ovde je već pomenuti Gramši znao da postavi relaciju ekonomije i politike u jezgro krize: tako ekonomski podsticaji samo za vreme velikih, „organskih” kriza stižu do političkih domena. Štaviše, čak i u tom slučaju

ne postoji nikakva linearna veza između ekonomije i politike. Gramši može da ponudi još mnogo toga zarad promišljanja krize: tako se kod njega pomno opisuju procesi srozavanja autoriteta institucija, pojačavanje nedemokratskih mera (kada smo govorili o izazvanosti normativnog horizonta u Evropi i te kako smo imali na umu ovaj fenomen; pomislimo samo na nametanje određenih nedemokratskih, prinudnih mera od strane Trojke u kojoj je dakako involvirana i „Evropa”), štaviše pojava „cezarizma” kao odgovor na, kako on kaže, „katastrofalni balans snaga”. Pri tome, kako se to precizno ističe, „cezarizam” se ne mora vezivati za harizmatičnu personalnost, nego može upućivati i na institucije, odnosno može se govoriti o „birokratskom cezarizmu” (o pojmu na osnovu Gramšija a u odnosu na administrativno-birokratske strukture EU, Durand & Keucheyan, 2012⁸). Tek bi trebalo da se vidi u koliko meri je ovaj ishod imanentni momenat dinamike i logike prihvaćenih i promovisanih formi evropske integracije (o tome, Boyer 2013).

U svakom slučaju, pitanje odnosa centra i periferije stoji u ovom kontekstu koji smo opisali. Tako, pitanje centra i periferije se uvek i moralo prelomiti posredstvom dinamičkih, nelinearnih odnosa između ekonomije i politike. Kao što se pitanje relacije centra i periferije u Evropi ne može otcepiti od pitanja intenzifikacije prinudnih mera u znaku prolongiranog „birokratskog cezarizma”.

CITIRANA LITERATURA

- Anievas, Alex. 2015. *How the West Came to Rule The Geopolitical Origins of Capitalism*. London: Pluto.
- Ashman, Sam. 2009. “Capitalism, uneven and combined development and the transhistoric”. *Cambridge Review of International Affairs*, 22(1): 29–46.
- Balibar, Etjen. 2003. *Mi, građani Evrope?* Beograd: Beogradski krug.
- Becker, Joachim et al. 2010. “Peripheral Financialization and Vulnerability to Crisis: A Regulationist Perspective”. *Competition and Change*, 14(3–4): 225–47.
- Becker, Joachim. 2011. Die nationalistische Variante des Neoliberalismus, in: Informationsbrief Weltwirtschaft & Entwicklung vom 3.1., www.weltwirtschaft-und-entwicklung.org abgerufen: 4.1.2011.
- Bidet, Jacques. 2007. *Opća teorija moderne*. Zagreb: Disput.
- Bieler, Wolfgang. 2013. “The EU, Global Europe, and processes of uneven and combined development: the problem of transnational labour solidarity”. *Review of International Studies*, 39: 161–183.

8 EU se tretira kroz mrežu različitih određenja „autoritarni neoliberalizam”, „autoritarni državocentrizam”, itd.

- Bohle, Dorothee, D. Husz. 2005. "Whose Europe is it? Interest group action in accession negotiations: The cases of competition policy and labor migration". *Politique Européenne*, 15 (Winter): 85–112.
- Bohle, Dorothee. 2002. *Europas neue Peripherie: Polens Transformation und transnationale Integration*. Westfälisches Dampfboot.
- Böröcz, József. 2011. "European Integration: Global Strategy for Waning Powers". *Perspectives on Europe*, Spring, 41(1): 35–40.
- Böröcz József. 2015. "European Union: imperial geopolitics and enforcement chains". In ed. H. Behr, Y. Stivachtis, *Revisiting the European Union as empire*. London: Routledge: 61–70.
- Böröcz, József. 2012. "Hungary in the European Union: 'Catching Up', Forever". *Economic & Political Weekly*, 47(23): 22–25.
- Boyer, Robert. 2013. "The present crisis. A trump for a renewed political economy". *Review of Political Economy*, 25(1): 1–38.
- Bruff, Ian, Horn L. 2012. "Varieties of capitalism in crisis?" *Competition and Change*, 16(3): 161–8.
- Bruff, Ian. 2014. "Critical political economy and the critique of comparative capitalisms scholarship on capitalist diversity". *Capital & Class*, 38(1): 3–15.
- Bruff, Ian. 2010. "European varieties of capitalism, and the international". *European Journal of International Relations*, 16(4): 615–638.
- Chakraborty, Dipesh. 2007. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Drahokoupil, Jan. 2008. *Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The Politics of Foreign Direct Investment*. London: Routledge.
- Durand, Cédric & Razmig Keucheyan. 2012. Bureaucratic caesarism, a gramscian outlook on the crisis of europe. www.univ-paris13.fr/CEPN/IMG/pdf/wp2012_03.pdf, pristupljeno, 31.10.2015.
- Matthias, Ebenau, Ian Bruff & Christopher May (eds.). 2014. *New Directions in Critical Comparative Capitalisms Research*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Feldstein, Martin. 2011. "The Euro and European Economic Conditions". Working Paper no. 17617. Cambridge, Mass: National Bureau of Economic Research.
- Frank, Andre Gunder. 1969. *Latin America: Underdevelopment or Revolution*. New York, London.
- Gerschrenkron, Alexander. 1962. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greskovits, Bela. 1998. *The Political Economy of Protest and Patience*. Budapest: CEU.

- Hall, Peter. 2012. "The Economics and Politics of the Euro Crisis". *German Politics*, 21(4): 355–371.
- Hartmann, Eva. 2014. "The fetish of global competition". *Capital & Class*, 38(1): 184–196.
- Hirschman, Albert. 1968. "The Political Economy of Import-Substituting Industrialisation in Latin-America". *Quarterly Journal of Economics*, 82(1): 1–32.
- Hirschman, Albert. 1998. "The On-and-Off Connection Between Political and Economic Progress". *The American Economic Review*, 84(2): 343–348.
- Hobson, John M. 2004. *The Eastern Origins of Western Civilisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holman Otto. 2004. "Integrating peripheral Europe: The different roads to 'security and stability' in Southern and Central Europe". *Journal of International Relations and Development*, 7(2): 208–236.
- Kalb, Don. 2009. "Conversations with a Polish populist: Tracing hidden histories of globalization, class, and dispossession in postsocialism (and beyond)". *American Ethnologist*, 36(2): 207–223.
- Kenworthy L. 2006. Institutional coherence and macroeconomic performance. *Socio-Economic Review*, 4(1): 69–91.
- King, Lawrence P. 2007. "Central European capitalism in comparative perspective". In eds. Hancké B., Rhodes M., Thatcher M. *Beyond Varieties of Capitalism: Conflict, Contradictions and Complementarities in the European Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Koo, Richard. 2011. "The world in balance sheet recession: causes, cure, and politics". *Real-World Economics Review*, 58: 19–37.
- Kotz, David M. 1997. *Revolution from Above: The Demise of the Soviet System*. New York/London: Routledge.
- Maddison, Angus. 2010. Historical Statistics of the World Economy, 1–2008 AD (September). <http://www.ggdc.net/MADDISON/oriindex.htm>
- Manners, Ian. 2002. "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?". *Journal of Common Market Studies*, 40, 2: 235–58.
- Milios, John & Dimitrios Sotiropoulos. 2010. "Crisis of Greece or crisis of the euro? A view from the European 'periphery'". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(3): 223–240.
- Milios, John & Dimitrios Sotiropoulos. 2009. *Rethinking Imperialism*. London: Palgrave, Macmillan.
- Minqi, Li. 2013. "The 21st Century: Is There An Alternative (to Socialism)?" *Science & Society*, 77(1): 10–43.

- Moravcsik, Andrew & Milada Vachudova. 2003. "National interests, state power and EU enlargement". *East European Politics and Society*, 17(3): 42–57.
- Przeworski, Adam. 1991. *Democracy and Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rioux, Sébastien. 2014. "Mind the (Theoretical) Gap: On the Poverty of International Relations Theorising of Uneven and Combined Development". *Global Society*, <http://dx.doi.org/10.1080/13600826.2014.983047>.
- Rosenberg, Justin. 2007. "International relations: the "higher bullshit": a reply to the globalisation theory debate". *International Politics*, 44(4): 450–482.
- Rosenberg, Justin. 2008. "Anarchy in the mirror of uneven and combined development: an open letter to Kenneth Waltz". Paper presented at the British German IR conference BISA/DVPW, Arnoldshain, Germany, 16–18 May.
- Sachs, Wolfgang. 1999. *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. London: Yed Books.
- Scharpf, Fritz W. 2009. "Legitimacy in the Multilevel European Polity". *European Political Science Review*, 1(2): 173–204.
- Scharpf, Fritz. 2012. "Rettet Europa vor dem Euro". *Berliner Republik*, 14(2): 52–61.
- Smith, John. 2011. "Imperialism and the Law of Value". *Global Discourse* [Online] 2: 1, <http://global-discourse.com/contents>, otvoreno, 30.10.2015.
- Smith, Neil. 2004. Neil Smith, *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, Athens, GA: The University of Georgia Press.
- Stockhammer, Engelbert. 2012. "The Euro crisis, European Neoliberalism and the need for a European welfare state". *Soundings*, 50: 121–130.
- Streeck, Wolfgang. 2014. "Small-State Nostalgia? The Currency Union, Germany, and Europe: A Reply to Jürgen Habermas". *Constellations*, 21(2): 213–224.
- Streeck, Wolfgang. 2014. How will capitalism end? *New Left Review*, 87 (may–june): 35–64.
- Swain, Nigel. 2011. "Postsocial capitalism". *Europe Studies*, 63(9): 1671–1695.
- ten Brink, Tobias. 2014. *Global Political Economy and the Modern State System*. Boston: Leiden.
- van Apeldoorn, Bastian. 2008. A national case-study of embedded neoliberalism and its limits: The Dutch political economy and the 'no' to the European constitution. In eds. van Apeldoorn B, Drahekoupil J, and Horn L. *Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance: From Lisbon to Lisbon*. Basingstoke: Palgrave Macmillan: 211–231.
- Wallerstein, Immanuel. 2004. *World-Systems Analysis: an Introduction*. Durham and London: Duke University Press.

Weeks, John. 2001. "The Expansion of Capital and Uneven Development on a World Scale". *Capital and Class*, 74: 9–10.

SUMMARY

НАСЛОВ ПРЕВОД

The author contrasts the normativity of Europe with the center-periphery issue. He argues that the normativity of Europe has been challenged by the center-periphery problem. In the first part of the article, the author discusses the normativity of Europe and proposes a new concept – embedded normativity. In the second part, he presents several theories on the center-periphery relations and stresses the relevance of structural asymmetries. In the third part, Central and Eastern Europe is compared to Latin America in three historic sequences. The last part is a summary of the arguments and their relevance for the present crisis that can be understood as an ensemble of structural and systemic tendencies.

KEY WORDS: crisis, normativity, center/periphery, politico-economic determinism, re-peripherization, structural asymmetry, world system.